

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XVI—XVII

BELGRADE
1985—1986

<http://www.balcanica.rs>

ДИСКУСИЈЕ

УДК 949.71

Јеремија МИТРОВИЋ
Београд

СРБИ У ДЕЛИМА НЕКИХ ХРВАТСКИХ ИСТОРИЧАРА

Старији хрватски историчари схватили су да прошлост свога народа треба да сагледавају кроз поуздане историјске изворе, остављајући по страни ненаучна тумачења хрватске прошлости која су често бивала у служби дневне политике или страних завојевача. Овде се не могу заобићи имена Натка Нодила, Ферда Шишића, Виктора Новака. Од новијих историчара пуно право да стане уз ове има Нада Клаић, нарочито са својим угледним делом *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971. Међутим, с друге стране, каткада се срећемо са неким делима извесних хрватских историчара о којима не бисмо могли поновити оно што смо рекли о претходним историчарима. Они се још држе историјских извора који тешко издржавају критику, дају неоснована тумачења и закључке и често заобилазе Србе на хрватском простору. Управо сада је у току оштра полемика између Мирка Валентића, писца књиге *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1848—1881*, Zagreb 1981, и Василија Крестића, која се добрим делом води због тога што је Валентић занемарио Србе у Војној крајини („Часопис за савремену повијест“ 1983, бр. 3 и „Историјски гласник“ 1984, бр. 1—2). Каткада се и споменици који нису хрватског порекла уврштају у хрватско стваралаштво.

Зауоставимо се најпре на делу високог научног домета. Мислимо на познато дело Винка Форетића *Povijest Dubrovnika I—II*, Zagreb 1980. Истаћи ћемо само неке појединости које се непосредно односе на нашу тему.

Говорећи о насељавању Срба и Хрвата на Балкану, писац каже да су се Хрвати населили „више на западу“, „на истоку Срби“, а у „средишњем појасу“ ови су се „мијешали“ (стр. 5). Наша историјска наука је усвојила распоред нашег

насељавања у отаџбини какав нам је оставио византијски цар Константин Порфирогенит. По овом извору, границе између Хрвата и Срба су одређене. Међутим, Форетић није навео Порфирогенитов текст, иако изворе, иначе, широко наводи. Од овог прећутаног извора па све до Мавра Орбина (поч. XVII века) и даље граница између Срба и Хрвата остала је на реци Цетини. Луко Зоре, под псеудонимом Стјепан Р. Бан, у Новом Саду 1903. издао је књигу *Хрватски разговори и одговори* — као одговор на књигу М. Павлиновића *Хрватски разговори* — и он ту, мало жустрије, каже за Порфирогенита: „Он не пише да је у његово доба било, како би то сад хтјели Хрвати“ (мислећи на оне са којима полемисе, највише на Павлиновића и његове једномишљенике — стр. 30). Форетић наставља своје излагање и тврди да су се у Дубровнику насељавали и Срби и Хрвати, али су превагнули Хрвати и већ од XIV века може се говорити о Дубровнику „као хрватском граду“, који је отада „уско повезан с осталим хрватским народом“, а језик Дубровчана је „хрватски“, не „српскохрватски“, односно „хрватскосрпски“.

Ове Форетићеве тврдње оповргавају следеће чињенице:

— Језик Дубровчана је најближи језику дубровачког залећа — језику Херцеговаца, како је доказао Дубровчанин Милан Решетар.

— У „канцеларији славинског језика“ у Дубровнику писар се није звао „дијак хрватски“ већ „дијак српски“. Године 1364. потписао се „Ја Нико Бијелић, писар српски“, 1447. срећемо „писара српског“ Никшу Звијездића, па 1550. опет срећемо писара који пише на „српском језику“ итд. А славни Дубровчанин Анселмо Бандури јасно каже да Конављани говоре „српски“ (писац дела *Imperium orientale*, 1717). Сачувана је и једна наредба у Дубровнику из 1638, која се имала оглашавати усмено „на српском језику како би је свако могао боље разумети“. Познато је да у Дубровнику постоји молитвеник штампан 1512. „српским писмом и језиком“, као и *Либро од мнозијех разлога* из 1520. Исто тако је познато да су први сачувани стихови у Дубровнику писани ћирилицом (1421). И преписка Дубровчана такође је вођена на српском. Зар и сам Нодило не рече да се у Дубровнику „говорило српски“, а у општини „српски је расправни језик“? Шта значи изјава сликара Цавтаћанина Влаха Буковца да он говори „српски“ и да је овај језик његов „матерњи језик“? Ово и толики други докази несређени и још необјављени на једном месту навели су научнике да у *Historiji naroda Jugoslavije I*, Zagreb 1953, донесу овај закључак: „Становништво Дубровника и његове области стално се обнављало и повећавало досељеницима с подручја српске и босанске државе“ (стр. 639). Уосталом, пословање Дубровчана са Хрватском и Славонијом и пословање

на српском простору (и остале везе са Србијом) ни по обиму ни по значењу не могу се упоређивати.

На 19. страни Форетићева дела стоји: „Од Гвозда до Неретве простирала се Бијела Хрватска“. За некакву пропаганду ово је врло успело. Међутим, морало би да се нагласи да је ово прича Попа Дукљанина а не наука, а да наука зна за Хрватску само до Цетине (Смичиклас: Од Цетине „почимали српски предјели“ а Фарлати за Неретљане каже „српско племе“ — „gens Serbica“). Зато је Клаићева закључила: „Неосновано је мишљење да се она [Томислављева власт] проширила и на неретљански архипелаг или на копнени део [ове] кнежевине“, док је српски жупан Петар Гојниковић, Томислављев савременик, успео да „прошири власт на један део Паганије [исте кнежевине]“ (стр. 218). И други „сакупитељи“ српске земље држали су овај крај. Доказ томе је и дуго (до XVIII века) сачувана ћирилица овде (кнез Омиша Б. Качић у XIII веку пише Дубровчанима ћирилицом, ћирилски статут у Пољицама итд. Види и — Буро Шурмин, *Hrvatski spomenici* (Acta croatica) I. Zagreb 1898).

У наставку Форетић говори о Србији и каже: „Матична земља Срба бијаше у унутрашњости Рашке с првобитном Босном.“ Ни овде се не наводи шта је о српском простору сведочи савременик Порфиригенит. Место тога, писац Хумљане назива „Славенима у западном делу Балканског полуострва“. Још једна нелогичност: ако је реч о Словенима на западу Балкана, ту треба прво Хрвати да дођу. Овако испада да Хрвати нису Словени или да нису на западу Балкана.

У Форетићеву делу, дакле, Срби се називају једноставно Словенима а њихов језик је словенски, док су Хрвати само Хрвати и њихов језик само хрватски језик. Чак и за онај уговор Дубровчана с Кулином баном Форетић каже да је написан „славенски“ (стр. 47).

Помињући зетског кнеза Војислава, Форетић каже да је држао Стон (стр. 38), а не истиче његово сједињење српских области у залеђу Дубровника, нити да је његов син Михаило у Стону подигао цркву Св. Михаила. Приложена је и слика ове цркве, али без овог објашњења. Где, дакле треба да се помене српство, оно се најчешће прећути.

Форетић је, даље, закључио да се у данашњој западној Босни простирала Хрватска „са чистим хрватским становништвом“ (стр. 81). А шта је било са оним појасом између Хрвата и Срба у коме су се ови „мијешали“? Где је био тај појас и ко је кога надвладао у том појасу? Ако је Томислављева власт допирала можда до „горњег Врбаса“ (Н. Клаић, стр. 285) и ако је Крешимир IV можда дубље продро у Босну, то не би био довољан доказ да је западна Босна „чисто“ хрватска. За све историчаре и политичаре занете Великом Хрватском то је доказ да је граница Хрватске на Дрини, а

сви знамо до чега је недавно довела оваква пропаганда. Зашто се бар једном у титулама босанских владара, док нису били сишли у Далмацију, не појави и име Хрвата? Ако се појављују Саси и Власи у овим титулама, тим пре су се морали појавити Хрвати. Чак их нема ни у титулама босанских краљева када им пишу Дубровчани. Ако „Бошњак“ (од 1332), по Форетићу, значи „Србин и Хрват“ (стр. 81), онда то може значити и „Србин и Сас“ и „Србин и Влах“ и „Хрват и Сас“ — и тако се можемо домишљати у бесконачност. Форетић *није навео да се и после овога имена „Бошњак“ у титули босанских краљева јављају „Срби“, да се краљици Јелени баш Дубровчани обраћају кратко „Краљици Србљем Босне“* (Љ. Стојановић: *Старе српске повеље и писма I*, стр. 238/9). Чак подвлачи „становник Босне више се (после 1332) не назива Србином“. Краљеви „Србљем“, међутим, су и Дабиша и Остоја (*исто место*, стр. 175, 177, 418, 426), што је Форетић занемарио.

Ширећи тако хрватство и према Босни и према Црној Гори, Форетић је дошао и до овог закључка: „С обзиром на етничку припадност“ Дубровчана и њихова књижевност је „битни и саставни дио хрватске књижевности“ (II, стр. 375). „У дјелима пјесника XVI ст. долази до изражаја и идеја хрватског јединства као и припадности Дубровника хрватском народу“ (II, стр. 378).

Може ли да негује хрватску књижевност град који није изникао из хрватске средине, који се народносно везује за своје нехрватско залеђе, чији књижевници у својим књижевним делима тек додирују хрватство, чији је историчар Орбин једва шта рекао о Хрватској? Највећи песник Дубровника Гундулић у свом „Осману“ прославља српску прошлост, готово све владаре из „Немањини куће старе“, Св. Саву, Милоша, кнеза Лазара, деспота Бурђа и остале Бранковиће, и уздиже Босанце и Херцеговце. Цело осмо певање посвећено је Србима, чак и њиховим обичајима. Ни Гундулић као ни Орбин (па и други дубровачки историчари) нису уздизали хрватско име ни близу ономе како су чинили са српским именом. Форетић није објаснио ову разлику, а ту је добрим делом кључ за откривање народносног осећања Дубровчана. Форетић није навео ни један стих из „Османа“ у коме песник велича хрватство. Како би Форетић објаснио оно што Марин Држић у „Дунду Мароју“ поред личности Гулисава ставља објашњење „Хрват“: зар остале личности у драми нису Хрвати? Марин Држић за Србина Мехмед-пашу Соколовића, великог везира каже да је „наше крви босанске“ и да је „нашег језика и народа“. Ове речи не опредељују Држића за припадника само хрватске народности. Форетић није навео као доказ да је дубровачка књижевност „битни дио хрватске књижевности“. Биће да се овде огледа оно што је 1843. рекао Гајев сарадник Драгутин Раковац — да Хрвати илирци проширују књижев-

ност оних трију кајкавских жупанија на друге илирске крајеве да би јој дали већу основу и подигли углед? Ове Раковчеве речи опомињу оне историчаре књижевности који дубровачку књижевност не зову овим именом. Пишући „О значењу израза *lingua segetiana* у дубровачким документима XV—XVIII века“ (Зборник за филологију и лингвистику XII, Нови Сад 1969, стр. 73—84), Павле Ивић је подвукао једну мисао која нас обавезује и опомиње да се истина не сме прећуткивати. Мисао је кратка: „Научно истраживање не сме бити предмет злоупотребе, али исто тако научне теме не могу бити предмет табуа.“

Ако за тренутак обухватимо и све оно српско и хрватско везано за Дубровник према овом приказу и кад поново подвучемо тежњу Форетића да Дубровник што више веже за Хрватску, односно Хрватско-угарску краљевину, онда ће нам следеће Форетићеве речи бити формално јасне, али правно и логички неразумљиве: кад је Дубровник постао угарски град, према миру у Задру 1358, „Дубровнику је и те како одговарало што се уклопљен у ту моћну државу као дио краљевства Хрватске и Далмације [подвукао Ј. Д. М.], о њу ослања“ (I, стр. 315). Нека познаваоци историјског права и одговарајућих историјских извора објасне овај закључак, нека докажу да се помиње Хрватска у уговору између Угарске и Дубровника, а ми само додајемо да ни Шишић ни Нада Клаић нису обухватили прошлост Дубровника у својим историјама Хрвата у доба њихових краљева. Додајмо и то да су се и Босна и Србија уз Хрватску налазиле у титули угарских краљева, па их нико није сматрао сједињеним са Хрватском.

Зауставимо се на још једној запаженој студији, богатој историјском грабом. То је студија Никше Станчића „Хрватска национална идеологија препородног покрета у Далмацији (Миховил Павлиновић и његов круг до 1869)“, Загреб 1980.* Прилазећи постепено времену које треба да прикаже, писац даје слику живота у Далмацији у претходном раздобљу. Прво што пада у очи то је — опет исто — стално истицање хрватства. Кад, пак, треба да се помену Срби поред Хрвата, то је „нови живаљ из турског залеба“ (стр. 23) или доселени „Власи“ — Морлаци (стр. 26) или „Власи штокавци“ [подвукао Ј. Д. М.] (стр. 29). Тек после овога појављују се Срби: ијекавски дијалекат Срба, православних „Влаха“. Ако је још почетком XVIII века задарски надбискуп Вице Змајевић (иначе пореклом Црногорац са Његуша) престао да зове Србе само „шизматичима“, „грко-католицима“, „Власима“ и „Морлацима“ и околио се на њих као Србе, ако је то чинио и Змајевићев наследник М. Караман (који зна и за Србе католике) па и сам бечки цар

* Приказ ове Станчићеве студије у нешто ужем обиму објављен је у „Историјском гласнику“, 1984, бр. 1—2.

у оним наредбама против Срба, ако Качић зна да су Власи Срби, ако то знају садашњи хрватски научници, онда није јасно зашто се избегава овај назив *Србин* и *српски*. Ако је као савременик сам Змајевић посведочио да се Срби простиру од Угарске до Албаније и Тракије, да они знају за појам „српска земља“, ако је он као надбискуп посведочио да Срби живе и у дијалектима Котора, Макарске, Трогира, Шибеника, Скрадина, Задра, Нина и да је *негде број православних раван броју католика* — зашто се сада избегава да се то каже, да се објасни одакле и када су Срби ту дошли, како су дочекали, како се поступало са њима и њиховим свештеницима и епископима, како се и колико њих претопило у католике а самим тим најчешће и у Хрвате? Кад постоје православни Власи, постоје и католички! А како су настали? Зашто да прећуткујемо да је загребачки бискуп Бенко Винковић 1637. потврдио да су Срби (Власи) у Истри, сењској бискупији и Винодолу примили католичку веру и узели *хрватско* име? Зашто не рећи да је сплитски надбискуп 1732. решио: „Православни Срби у Далмацији не смеју бити православни него латини или унијати“? У исто време настао је званичан извештај о томе да прекрштени Срби напуштају своје обичаје али славу никако (Ни данас слава у Конавлима у дубровачкој Жупи, па и северније, није заборављена). Срби су, дакле, поставши Хрвати, чували славу, али су, разумљиво чували и свој „штокавски“ говор. И зашто све то не рећи? Зашто ми да примамо на себе грехе својих предака и разних завојевача? Поред многих незнања Павлиновића, Станчић наводи како је он сматрао да су Срби у Далмацији за своје име дознали тек после „српских устанака“ (334). Станчић је, свакако, био обавезан да укаже какву кобну улогу могу да одиграју вођи који и овакве ствари не знају (или неће да знају), а хоће да буду учитељи неукима.

Станчић каже: „Венеција није водила политику денационализације“ (стр. 33). Можда је тако, чак је била донекле наклоњена Србима као добрим радницима и граничарима. Али, денационализацију је вршила католичка црква преводећи православне у католике а то значи у Хрвате, а Венеција је ту широко помагала цркву. Како? Ево, то нам је објаснио бискуп Винковић. То нам казују све оне мере које су предузимали против православних Срба Змајевић, Караман и толики други ревнитељи у сузбијању шизматизма. *Српски епископи су протеривани на основу одлука из Венеције!* Желели бисмо да је Станчић ово случајно заборавио да каже. Та крвава борба међу браћом по жељи са стране, то што чини народносно-културну основу хрватско-српске Далмације, то је код Станчића углавном прећутано. Станчић наводи да православних при попису 1857. није било ни 20% у Далмацији (177). Ако само стотинак година пре овога Змајевић тврди да их

у неким дијалектима има и до половине: где су се изгубили толики Срби за три-четири генерације? Сукоб *народног и латинског* код Хрвата и Срба у Хрватској и Далмацији — то је основни печат наше заједничке историје и из тога треба извући чврсту поуку за нашу будућност — ако желимо да нам историја буде учитељица. У историји је најлепша *истина*, као и она поука коју из ње треба да извучемо. Зар није и Хрватски сабор, не идући увек за истином, још у другој половини XIX века час потврђивао час одрицао постојање српскога народа у Хрватској?

Пребацило се Вуку Караџићу што је штокавце прогласио Србима. Нека је Вук у нечему и погрешно. Али, најпре треба расправити да ли су они католици Далматинци и остали Хрвати заиста *старином* сви Хрвати или *покатоличени Срби штокавци*, они „Власи штокавци“ које и Станчић помиње („смјеса“ Срба и Хрвата по Јагићу), о чему је и Вук био добро обавештен. Затим, треба видети шта је Вук рекао, после чланка „Срби сви и свуда“ у „Ковчежићу“ за 1849, у својим додатним написима 1861. и 1863. Ако је Вук направио тежак грех, зашто је 1850. са Хрватима учествовао на договору о нашем језику, зашто му је Кукуљевићево Друштво за повјестницу и старине југославенске доделило свечану диплому почасног члана, зашто је 1861. изабран за почасног грађанина Загреба уз учешће Хрватског сабора, зашто су „Народне новине“ Вукову смрт објавиле у црном оквиру, зашто најлепше речи о Вуку написаше Хрвати Ватрослав Јагић, Ткалац и Владимир Гај, зашто, кад је Вук умро, породицу му штедро поможе Хрват Штросмајер, а кад сам кнез Михаило одби помоћ, зашто Мажуранић измоли чак царску помоћ у Бечу да се плате штампарски дугови покојног Вука, зашто му се не опреше познаваоци историје и нашег језика Рачки, Смичиклас, Броз, Ивковић, А. Павић, Будмани, Маретић, Даничић и толики други? Против Вука и Срба устао је само Анте Старчевић, а уз њега су стали ретки синци, који су дали франковцима и њиховим настављачима добру грађу за немилу борбу против браће. Пред навалом разбијача хрватско-српског заједништва све слабије су се чуле мудре речи седога Кукуљевића: „Вук је нама Србом и Хрватом створио један књижевни језик и дао први правац којим треба да ударимо на пољу скупне наше књижевности. Вук је желео да нам будућност буде једна, као што нам је један језик, иста крв, исти обичаји, исте пјесме, а једно и земљиште на ком наш народ живи.“ И кад се све то најбоље у народносној свести најбољих Хрвата сведе у једно клупко, и још многе тако светле појединости додају томе, тек онда се осети ужас улоге коју је играо Анте Старчевић у разбијању заједништва Срба и Хрвата. А његов помагач у тој борби, на жалост, био је свештеник Миховил Павлиновић, бивши вуковац. Какав је удес то у нашој историји да се нађу

на пољу антисрпства, Старчевић који је молио да буде примљен за професора Лицеја у Београду, и Павлиновић, који је у младости радо писао вуковском ћирилицом и славио некадашњу српску величину!

Како може да се лута кад се не износи права истина, показао нам је сам Станчић описујући оно србовање у кругу око младог Павлиновића: ватрени вуковци постају још ватренији старчевићанци. Ако Станчић уврсти Меда Пуцића међу далматинске препородитеље (стр. 121) а пропусти да каже, као за Јована Сундечића, да је управо био Србин, онда то ипак може да буде разлог за прекор. Уосталом, будимо онолико Југословени колико Медо Пуцић, па нико од нас неће бити оштећен, нити ћемо морати овакве „разговоре“ водити. Исто тако, Станчић је пропустио да каже како далматински Хрвати говоре о хрватству Далмације а да не каже каквих све наслага има у том хрватству. Сумњамо да је Павлиновић знао да су његов крај (као Имотски) око 1720. подигли баш шизматички Хркаћи — неки чак из Зубаца у Црној Гори. (Није ли и он можда потомак некога од тих Хркаћа, као што је и Старчевић по мајци Србин?) Павлиновић није знао да католика Срба има и ван Дубровника (стр. 167, 220). Може ли описана група народних просветитеља око Павлиновића, која лута од Рима до Београда и Загреба, од Вука до Старчевића, а не осећа потребу да одлучно кида с Бечом, која нема појма о прогону Срба шизматика од стране задарских надбискупа В. Змајевића и М. Карамана, да утисне *прави народносни печат* оном неуком пуку у Далмацији? Тим пре што је челник те групе Павлиновић, чврсто ослоњен на цркву, која није носила народносно обележје, свој програм „Хрватска мисао“ завршио: „Свећеници Хрватске, на ноге!“ и порицао постојање Срба у Хрватској. Није ли Павлиновић овим позивом свештеницима одшкринуо врата клерикализму у Хрватској? И то онај Павлиновић који је раније дизао у небо Немањиће, певао „Црна Гора, ти си колијевка српске слободе“, а после Србе срањивао са блатом. Такве путоказе није постављао ни Вук, ни Рачки, ни Светозар Милетић, па ни лични Павлиновићев пријатељ православни свештеник Јован Сундечић. Као такви, Павлиновић и његови следбеници морају бити друкчије оцењени него у студији др Станчића.

Не бисмо се сложили с тим да Павлиновић припада сељачкој интелигенцији а не градској. Павлиновић је добио уобичајено школско образовање, као писац је обрађивао најделикатније теме, кретао се у кругу највиших интелектуалаца и нема основа да се, зато што је више био међу народом, сматра пучким интелектуалцем, окренут само простом пуку.

Не знамо шта да кажемо о следећим закључцима др Станчића о Павлиновићу. На страни 131. своје студије др Станчић каже: „У раздобљу између 1855. и 1860. Павлиновић и при-

падници његова круга коначно су уобличили своја социјална и национална схватања“ [подвукао Ј. Д. М.]. На страни 266. опет каже: „У раздобљу од 1862. до 1865. Павлиновић је дефинитивно уобличио свој идеолошки став“ [подвукао Ј. Д. М.], који „садржи и састав националне интеграционе идеологије“. Најзад, на страни 292, осврћући се на Павлиновићев програм „Хрватска мисао“ (1869), др Станчић каже: „Слиједиће препородно десетљеће бит ће испуњено настојањем пучке интелигенције на челу с Павлиновићем да утврди основна социјална и национална начела своје идеологије“ [...]. Павлиновић је, дакле, имао једно схватање до 1860, друго схватање до 1895, а треће у „Хрватској мисли“: па како је он то два пута „уобличавао“ своја схватања до 1860, а у „Хрватској мисли“ опет, по трећи пут, утврђивао „начела своје идеологије“ са својим истомишљеницима? Ова три закључка о истој ствари захтевају објашњење, јер су исти, или скоро исти, иако се односе на разне заокрете Павлиновићеве. Какво је то троструко сазревање? На строжи став према оним разним Павлиновићевим дозревањима гони и чињеница да је Павлиновић и после 1869. наставио своја шеврдања: он је 1878. одобрио наступање Франких легија кроз Босну, да се после тргне и опет промени своје мишљење. Сва она противречна и нестабилна начела у верско-црквеним стварима и на народносном пољу захтевају друкчију оцену и као просветитељске праксе и као заоране бразде за потоње генерације. Станчић је незнање Павлиновића и људи око њега о прошлости народа Далмације и њихова лутања у схватању хрватства и српства у Далмацији и опште најчешће остављао као истину, без суда историје; необавештене пустио или да верују у то или да сами лупају главу и траже истину. Павлиновићеву „Хрватску мисао“ и неке његове тврдње (као она да су Срби у ствари „Хрвати православне вере“) оставио је без објашњења и коментара, не истичући историјски значај оваквог става и његовог одјека кроз идуће деценије. То је у најмању руку Станчићева необазривост. Идући линијом цик-цак, Павлиновић је на крају добрим делом поновио оно Старчевићево блађење Срба. Нека се Павлиновић и Старчевић у нечему и нису слагали, ипак је њихова наука оставила многе тешке трагове и последице. Овде је потребна дубока анализа наше заједничке прошлости.

Станчић каже како су Срби у Далмацији били чврсти у својој народносној свести, док код Хрвата није био тај случај: али ту појаву није *развојно* објаснио. Он само укратко подсећа да су Срби били везани за своју народну цркву, за своју богату традицију, за своју народну културу, народну књигу. Наравно, даље је требало објаснити какав је значај имала чињеница што су Хрвати имали цркву која их је вукла према западу, латинштини. Који пут су свакако још чували и свест о свом пореклу од бивших шизматика, који су с католичком

вером примили и хрватство. Јасно је да нема много логике ако се, с једне стране, од Рима и од Беча очекује добро за свој народ, а, с друге стране, упорно се брани божја служба на старословенском језику. Све те појаве кроз историју тражиле су дубљу анализу а не само кратке наговештаје и недовољна објашњења.

Станчић је, да тиме и завршимо о његовој студији, подвукао да је Миховил Павлиновић најзад „прогласио католицизам особином хрватске нације“ и да је желео да се Срби у Хрватској „осјећају Хрватима“ (стр. 364), мада неколико година раније „католицизам није сматрао особином хрватског племена“ (стр. 319). Можда је Павлиновић ипак добро знао како су Срби раније превођени у католике и Хрвате, па да је сада желео да то буде *добровољно* а не силом. Међутим, Станчић као да није осетио историјски значај, управо историјску трагику оваквог схватања Павлиновића и извесног броја Хрвата: њихову „еволуцију“ од доброга ка горем. Чак не замера Стјепану Митрову Љубиши што сарађује са хрватским народњацима, а одбијање Дубровчана да иду са Загребом не сматра *народносним неслагањем* већ га схвата као „партикуларизам“ дубровачких Хрвата (стр. 112). Да је неко од Срба позвао Хрвате да се „осјећају Србима“ — а то би значило утапање у српство — шта би на то одговорио Павлиновић? Све у свему, развојни пут Павлиновића, дакле, и значај његових схватања о хрватско-српским односима тек очекује суд историје.

Накратко се заустављамо на једном историчару који припада црквеном кругу. То је Миле Боговић са делом *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb 1982. И овај историчар не види Србе у Далмацији већ само *Морлаке*, иако ове везује за Српску православну цркву! За њега је божја правда да католичка црква прогони шиизматике, па оправдава и прогонство српских епископа. Надбискупа Змајевића (чије Србе у његовим списима прећуткује) види као носиоца „хуманистичке културе“ у Далмацији (стр. 112). Логика овог писца довела га је дотле да оправдава што се од Морлака (читај Срба) захтева да Српску православну цркву сматрају непријатељем (стр. 92)! Овом историчару изгледа ни данас није важно да два братска народа проговоре *истим* језиком већ да се крсте на *исти* начин. Са колико упорности брани Змајевићеву осуду „српских заблуда“ (зачудо овде не окреће реч *српски* на *морлачки*) и као да тутује што је венецијанска власт најзад Србе узела у заштиту! Оваква схватања Боговића сигурно неће измаћи објективним хрватским историчарима критичарима.

Задржаћемо се и на два наслова са научне периферије да би се видело како су се извесне мисли и поступци ширили са научног врха према дну. Да размотримо *Konavoski zbornik I*,

Dubrovnik 1982. и водич *Cavtat i okolica*, треће издање Турист-комерц, Загреб, 1980. На 18. стр. поменутог Зборника наводи се како су Конавле населили Словени. После протеривања Авара део Хрвата крене у Панонију и Илирик. „Илирик је, свакако [подвукао Ј. Д. М.] подручје према данашњој Црној Гори и Албанији. На тај су начин Хрвати у досеоби дошли у Конавле.“ Из овога навода произлази следеће:

— Да се не би поменули Срби, који су се населили поред мора од реке Цетине до Дукље (Зете) и према сведочењу Константина Порфириогенита (X век) и према српско-хрватској историјској науци (Орбин, Луцић, Рачки, Љубић, Смичклас, Шишић, Н. Клаић), помињу се *Славени*. Али, већ у следећој реченици наводи се име *Хрвати* уместо *Славени*. Дакле, кад је реч о *Хрватима*, онда су то *Хрвати*, а кад је реч о Србима, то нису *Срби* већ *Славени*.

— Требало је чак и *Илирик*, уз оно „свакако“, везати за Црну Гору и Албанију (као да он није био далеко шири) и Хрвате тако раширити дуж целе јадранске обале.

— На основу закључка уз доказ речју „свакако“, утврђено је, дакле, где се налазио Илирик и да су Хрвати населили Конавле, док се Срби и не помињу.

У истом тексту на 19. страни наводи се: „Као и други сусједи *славенски* [подвукао Ј. Д. М.] крајеви, Конављани су у почетку признавали власт Бизанта.“ После су припали „Црвеној Хрватској“. Да се не би употребила реч *српски*, опет је речено *славенски*; али кад је требало истаћи реч *хрватски*, наведено је: „Црвена Хрватска“, коју је измаштао Поп Дукљанин, а за коју Нада Клаић каже да је „критичка историографија једва узимала у обзир“.

На истом месту у Зборнику наводи се да су Конавли од XI века били под Дукљом, затим под Рашком и Босном, али се ни једном речју не помињу *Срби* ни *српска* управа над дубровачким залећем све од IX и X века до слома Душановог царства. Дакле, о тој заједници, о том заједничком животу *са Србима* кроз пола миленија нема ни помена, док се одмах у продужетку, на 20. страни, истиче „хрватско-угарски двор“. Дакле, истиче се *хрватско-угарска* заједница, а *хрватско-српска* никако!

У тексту се нешто више помињао откуп Конавала од босанских великаша (стр. 21), док се о српској управи у Конавлима не каже ништа. Та упорност у прећуткивању српског имена иде тако далеко да се и за Србију и за Босну у каснијем средњем веку каже да су „славенске области и државе“ (стр. 30), а Захумље и Требиње били су „стварни господари територија дубровачког залећа“ (стр. 31).

У даљем тексту Зборника каже се како Немања врши притисак на Дубровник и помоћу „своје православне цркве“, која „војује“ против „католичке и богумилске цркве“, прогони

католичке бискупе. Ако је игде требало рећи, на овом месту у Зборнику је било умесно да се уз осуду Немањина поступка нешто напише и о улози Рима у борби против народног језика у цркви на нашем тлу, о улози Рима у раздвајању наших народа, о ненародној латинштини, па и о томе шта је католичка црква све предузимала против православних („шизматика“, „грко-православних“, Влаха и Морлака), и у средњем веку и касније.

У разматрању збивања из 1848 у Зборнику је речено да су Конављани показали да „припадају ужој Хрватској и широј славенској заједници“ (стр. 72), али није објашњено да Дубровник и Конавље тада нису хтели да побу са Хрватском.

У овом Зборнику, дакле, нарочито је уочљиво да се у Дубровнику и његовој околини нигде не помињу Срби, из чега проистиче да је све на овом простору хрватско. Браћа Пуџићи (Медо и Нико) „показују симпатије према Загребу“, Валтазар Богишић даје „више рукописа и тисканих књига“ за музеј у Загребу, слично се говори о Враголовима (стр. 75/76), а нигде ни речи да су управо ти људи Срби (М. Пуџић: „Слава теби, Српска земља стара“ — „Српска вила је надахњивала дубровачке пјеснике“) и да они тиме доприносе српско-хрватској узајамности. Медо Пуџић је још 1841. у Падови кроз стихове жалио што је Дубровник „магла притиснула“, јер му се синци не разумеју иако су „Иста душа, исти језик л’јепи“: преча им је вера него крв им и млеко. Такође, у Зборнику нема ни помена да су Срби: Петар Будмани, Магија Бан („Ми Срби, неки смо источне вјере, неки смо западне...“), Луко Зоре (у Цавтату му је гроб исписан ћирилицом), Иво Стојановић, Антоније Вучетић, Милан Решетар, Лујо Адамовић, Лујо Војновић, Антун Фабрис, Марко Мурат, Петар Колендић, Хенрик Барић, Игњат Јоб, док су дисали духом југословенским Мато Водопић, Иво Војновић (стипендиста Народног позоришта у Београду), Фран Супило („Ми Хрвати, Словенци и Срби сачињавамо један исти народ“). Зашто се нигде не спомену да су Срби у Дубровнику имали своју читаоницу, своју штампу, своју банку, свој задружни савез, своју „српску музику“, своју штампарију, да је поред хрватског друштва „Нада“ у Цавтату било и српско друштво „Захумље“, да је Србин Мато Враголов набавио први пароброд у Цавтату („Милош Обилић“)? Зар на изборима 1890. у Дубровнику не победи Српска странка? Зар се 1893. не подиже споменик Гундулићу заузимањем српске омладине у Дубровнику? Ако у историји постоји логика као и у другим наукама, како се може објаснити да је оволики број Срба у Дубровнику од пера и науке доприносио уздизању само *хрватског* имена и језика и *хрватске* науке и културе? Зар у тој дубровачкој култури нема ничег српског?

Тек се у разматрању збивања у 1878. признало да у Дубровнику постоји „хрватско и српско грађанство“ и да Боги-

шић и Зоре бране мишљење да су сви католици штокавци у ствари Срби (стр. 78), како је Вук раније тврдио. Најзад су састављачи Зборника признали да у Дубровнику постоје и Срби католици (стр. 79). Они говоре, слично др Станчићу, да су због турске навале многе „избеглице из суседних земаља“ стизале на дубровачко глго, али не кажу да су те избеглице већином били Срби из Србије и Босне и да их је католичка црква дочекала решеношћу да их покатоличи.

И водич *Cavtat i okolica*, штампан у хиљаде примерака, носи сличне одлике као и *Konavski zbornik*. Писац историјског дела водича зна за „илирску епоху“ града, за „грчку епоху“, па „романску“, зна и за „доминацију Аустро-Угарске Монархије“, али не зна да је на том простору пола миленија постојала „српска епоха“. Истина, уместо „хрватске“ епохе наводи се „хрватско-славенска епоха“. И тек сада настаје збрка: зар Хрвати нису *Славени*? Ако су Славени, шта треба да значи израз „хрватско-славенски“? Дакле, и овде се јављају *исти поступци* као и у *Konavoskom zborniku* и напред наведеним делима.

Но, историјска истина у водичу највише је изневерена када је стећах у селу Бротнице више Цавтата истакнут као „стари споменик хрватске културе“ (стр. 84). Шта би о овоме рекао Луко Зоре, који је у дубровачком „Словинцу“ још 1881. (стр. 450) описао овај споменик исписан српском ћирилицом а украшен „источним крстом, какав се види у свим црквама источног обреда“?

Говорили смо о појединачним делима, посебним студијама, а сада ћемо се задржати на једном капиталном колективном делу, првог реда, делу које је у неку руку понос наше научне издавачке делатности. Реч је о *Енциклопедији Југо-славије* Југославенског лексикографског завода у Загребу, чије је издавање почело 1955. Наравно, ми ћемо се зауставити само на неколико чланака у Енциклопедији да бисмо показали да и овако значајна едиција није избегла грешке о којима смо већ говорили.

У чланку о Дубровнику (Енци. 3) каже се ово:

— „Дубровчани су превезли до Италије „Хрвате и друге приморске Славене“ [подвукао Ј. Д. М.]

— Дубровник има „славенско залеђе“, дакле „славенске области у његову непосредну залебју“.

— А кад је реч о вези Хрватске и Дубровника, Хрватска се не зове *славенском* већ је увек Хрватска. Истичу се „хрватско-угарски краљеви“, али затим „хрватски и остали јужно-славенски владари“. А ове везе Дубровника и Хрватске свде се на оно „вјеројатно“, „могуће“ и сл.

Све ове замерке већ смо напред навели. Закључак је исти: подвлачи се све што истиче „хрватство“, па и тамо где га

нема (где га „вјеројатно“ има); а тамо где се јављају Срби, употребљава се реч „славенски“. Кад је реч о дубровачкој трговини, може се и поменути Босна и Србија; али кад је реч о јачању народносне основе града, онда се град „славизира“. Напомињемо, да је ово *југословенска* а не *хрватска* енциклопедија. Па да је искључиво и *хрватска*, наука не сме да буде оштећена.

У наставку се враћамо задарском надбискупу Вицу Змајевићу (Енц. 8) у првој половини XVIII века. Већ смо нагостили какав је став имао према Србима, који су од њега и његова наследника М. Карамана много јада поднели. Многи су завршили у казаматима, као робље на галијама само зато што нису хтели да пређу у католичку веру, што је значило прогласити се Хрватима. И уместо да се у једној *југословенској* енциклопедији ова личност прикаже са *југословенског становишта*, она је приказана као да је ово каква католичка енциклопедија. Змајевић је „поборник славенског јединства“ — али се не каже на којој основи. Он је „пропагатор римске концепције о унији цркава“, а ни речи како је спроводио ту концепцију. Он је, исто тако, „инспиратор тадашње политике римске курије на Балкану“, а то је ширење католичанства по сваку цену, па макар српске епископе (Стевана Љубибратића и Симеона Кончаревића) силом протерати и Србе оставити без пастира.

У истом тому Енц. је и чланак о Унијатској цркви. „У Хрватској је та црква организирана од оних кршћана грчко-славенског обреда“ који су овде побегли од Турака. При овом организовању било је „отпора“. Епископи ове цркве, иако *унијати*, хиротонију су тражили од патријарха у Пећи (!), све до Павла Зорића (1671—1685). Овome су епископу (заиста унијатском) „мукe задавали калуђери који су из турских страна долазили међу ускоке у Хрватској и иступали против унијаћења“. Ти су калуђери „из манастира у Марчи однијели златне и сребрне крижеве и сребрне калеже“.

И овде се јавља иста намера: српско име прећутати. Из Турске нису бежали Срби већ припадници „грчко-славенског обреда“! При организовању унијатске цркве јавља се „отпор“, али се нигде не каже зашто се јавио тај отпор ако је црква наступала с благошћу. Српски калуђери су представљени као отимачи црквених утвари из Марче, а ни речи нема да је то *српски манастир*, да је он преузет од православних и да је у XVIII веку опет постао српски, да су унијати игумана манастира Лепавине убили на прагу храма. Зашто је све ово прећутано? Можда се одговор на ово питање налази у чињеници да је чланак за Енц. писан по монографији Шимрака, који је био члан тројке која је руководила насилним прекрштавањем Срба у НДХ, који је 1942. постао унијатски бискуп, а не по списима, рецимо, Рад. Грујића, Алексе Ивића, Ма-

нојла Грбића. Ваљало би додати да у Енци. нема чланака о српским манастирима у Хрватској: Драговић, Рмањ, Комоговина, Марча, а о Лепавини само напомена да је манастир, али не и коме је припадао и коме сада припада.

Нека нам се дозволи да се на крају овог прегледа мало удаљимо од основне теме, односно да овај став неких хрватских историчара према Србима у Хрватској проширимо на став према Србима уопште. Често се заборављају две ствари: прво, да нису сви Срби одговорни за поступке носилаца власти у предратној Југославији и, друго, да ти носиоци власти нису били само Срби. Било се дошло до закључка да су скоро само Срби криви за кризу парламентаризма у Краљевини Југославији, а, посебно, криви за онај злочин у Народној скупштини 1928. Писац књиге о поменутом догађају у Нар. скупштини Звонимир Кулунџић допринео је да се ово мишљење и даље одржава. Књига носи наслов *Atentat na Stjepana Radića, Zagreb 1967*. Рађена је брижљиво, сакупљено је много сведочења о том крвавом догађају, када је извршен атентат на Стјепана Радића. Писац се није задржавао само на овом догађају, већ је изнео многе појединости из Радићева живота и рада, а дао је и низ биографија људи који су учествовали у описаним збивањима и имали какве везе са Радићем. Међутим, пада у очи да писац није обухватио оне тренутке из Радићева живота и оне његове поступке који се не слажу са ликом овог политичара како га је писац изградио у својој свести, да би тако Радић постао већи мученик у борби против неправде од стране Срба. Ми ћемо се задржати само на неколико места у Радићевом животу, на неким његовим поступцима који, сматрамо, знатно мењају историјску улогу Стјепана Радића, мењају лик Стјепана Радића према лику какав је добио у овој Кулунџићевој књизи, а и у неким другим описима Радићеве личности. Држаћемо се хронолошког реда. Писац није обухватио:

— Да је Радић, бавећи се у Русији 1908, пропагирао словенско јединство, али са Хабсбурзима на челу, па је због тога побегао из Петрограда („Југоисточне Сједињене Државе“ све до Палестине и Египта).

— Да је 1914. објавио песму „Нова хабсбуршка химна“ у листу „Дом“ (бр. 35) и у листу „Хрватска“ (бр. 839).

— Да 9. августа 1914. „За Хрватску сељачку странку Стјепан Радић“, идући за „неизмјерним одушевљењем свега Хрватског народа“ [...], „поздравља Превишњи навјештај рата подмуклом непријатељу Прејасне Династије и наше монархије“ [...] кад хрватски народ „храбро и неустрашиво хрли у прве бојне редове“ („Политика“ 1923, бр. 5393, од 30. априла).

— Да је 17. августа 1914. честитао рођендан бечком цару, „носиоцу нада свих народа ове монархије а напосе народа хрватског“ (на истом месту у „Политици“).

— Да је 1914. ожалио страдање Поћорека на Церу и Колубари.

— Да је примао новац из Беча (Јосип Хорват — *Хрватски паноптикум*, стр. 159: „Дежман је знао да је Радић био на бечком диспозиционом фонду, па је то појачало лично нерасположење [према Радићу]; исти писац — *Франо Супило* Београд 1961, стр. 118).

— Да је Радић, путујући по Европи после уједињења, у Бечу са Саркотићем и у Софији са Борисом Кобургом, уговарао војни напад на Југославију ради њеног разбијања.

— Да је 1925, захваљујући новим односима краља и Радића, омогућено да се кроз *цело наше Приморје* постави знак 1000-годишњице владавине краља Томислава (само је омладина у Херцег Новом одбила ово обележје).

— Да је у фебруару 1928. Радић од краља добио мандат за образовање владе и да је, враћајући мандат, предложио образовање ванпарламентарне владе са војним лицем на челу, када је настала крилатица „Краљ и народ“. *Ту Радићеву идеју краљ је и провео 6. јануара 1929.*

— Да је за све време до атентата (и у току опструкције у Скупштини) Радић био чест посетилац краља.

— Да га је краљ одмах на дан атентата посетио у болници и да је састанак био најсрдачнији. Радић се према краљу понашао више него поданички.

— Да је Радић и почетком августа, пред саму смрт, био поново добио мандат за састав владе.

Од свега овога, *Енциклопедија Југославије* је забележила само онај Радићев мандат из почетка 1928. и његов предлог да се влада повери војном лицу. Без ових података о Радићу, овде изнетих а које је Кулунџић изоставио, не може се верно представити ни Радићева личност, ни Радићева улога у уобличавању јавног мњења према Србима и Србији, ни Радићева улога 1928. године, ни његова историјска улога у целини, нити се много шта после 1918. може верно представити о односима Срба и Хрвата. Кад се пуније осветли историјска улога Стјепана Радића, и односи Срба и Хрвата у овом веку биће пуније и верније осветљени. Ако се одговорност неких Срба за владавину између два рата и не смањи, бар ће се равномерније распоредити — а и то је допринос братском приближавању.

R é s u m é

On remarque, ces derniers temps, que certains historiens croates soit minimisent, soit passent sous silence le rôle que les Serbes ont joué dans l'histoire de la Croatie et en dehors de celle-ci. On évite souvent d'employer les mots *Serbes* et *serbe* et on les remplace par *Slaves* et *slave*, *Valaques* et *valaque*, *Morlaques*, *schismatiques*, etc. Les monuments serbes sont nommés croates. Dans la littérature et la culture de Dubrovnik on ne voit pas du tout les vestiges du caractère serbe. La conversion forcée des Serbes en Croatie et sur le sol des anciennes possessions vénitiennes sur l'Adriatique aux confessions uniate et catholique est parfois représentée même comme une oeuvre pie ou bien on en élude la mention. On va jusqu'à étendre les frontières de la Croatie sur la Bosnie et même jusqu'à l'Albanie. Tout cela est d'autant plus dangereux lorsqu'on prend en considération les résultats auxquels avaient abouti de telles conceptions au temps de l'Etat Indépendant de Croatie. Dans l'article on mentionne plusieurs oeuvres dans lesquels les exemples de tels procédés sont le plus manifestes. On a cité sous ce rapport aussi l'*Encyclopédie de la Yougoslavie*, publiée par l'Institut Lexicographique Yougoslave à Zagreb.

